

ПРОЦЕС СОЦІОКУЛЬТУРНОЇ ІДЕНТИФІКАЦІЇ В УМОВАХ СУЧАСНОГО СУСПІЛЬСТВА

Л. В. Літценберг

аспірант кафедри філософії

Національного технічного університету України

«Київський політехнічний інститут»

У статті розглянуто проблему специфіки процесу соціокультурної ідентифікації в умовах трансформації суспільства. Розкрито особливості ідентифікаційних процесів у сучасному соціокультурному просторі, на функціонування яких найбільшою мірою впливає існуючий світовий порядок, соціально-політична трансформація й глобалізація, рівень розвитку громадянського суспільства і правової держави, менталітет нації, світоглядні орієнтації людей. Процес соціокультурної ідентифікації подано як складний багатогранний процес, де основу складають цінності соціокультурного простору. Аналіз взаємозв'язку культури і соціальних відносин дозволяє зробити висновки, що важливим елементом механізму процесу суспільного відтворення виступає соціокультурна ідентичність соціуму.

Ключові слова: ідентичність, ідентифікація, соціокультурна ідентифікація, сучасне суспільство, глобалізація, трансформація.

Кардинальні соціальні, політичні та економічні зміни, що відбуваються у світі в останні десятиліття, привели до розширення взаємозв'язків і взаємозалежностей різних країн, народів, культур. Зміни охоплюють практично всі форми суспільного життя і отримують у філософському та суспільно-науковому знанні неоднозначні, часом суперечливі, оцінки. Це пов'язано з тим, що процеси глобалізації передбачають формування нових форм та інститутів, призначених стати регуляторами соціальних процесів в XXI ст. Велика кількість теоретичних і методологічних проблем, що виникають у цьому контексті, вимагають нового переосмислення. Як свідчать дослідження останніх років, проблема самовизначення людини в умовах глобалізації суспільства висувається в ранг основних філософських тем сучасності.

Останні десятиріччя в Україні відзначаються кардинальними соціокультурними трансформаціями, що проявляються у відмові від колишніх ідеологічних принципів соціально-економічного розвитку та державно-політичного устрою. Самовизначення в сучасному суспільстві, співвіднесення себе з різними соціальними групами і спільнотами українського суспільства вимагають великих індивідуальних зусиль, які припускають наявність певних особистісних якостей, оскільки в процесі соціокультурної трансформації відбувається не тільки зміна зовнішніх соціокультурних відносин, але й зміна внутрішнього духовно-морального, емоційного світу людини, ціннісних орієнтирів життєдіяльності кожної особистості.

Тривала структурна криза українського суспільства призвела до формування дефіциту традиційних об'єктів ідентифікації. Українці потребують трансформаційно-нових видів ідентичності. І, як свідчить аналіз наукових джерел і публікацій, проблема ідентифікації особистості в умовах трансформації сучасного соціокультурного простору залишається актуальною на сьогоднішній день. Окремим аспектом проблематики соціокультурної ідентифікації присвячені роботи багатьох вітчизняних та зарубіжних науковців: К. Ясперса, М. Хайдеггера, Е. Фромма, П. Рікера, Дж. Глувера, Ю. Хабермаса, Е. Еріксона, С. Кримського, Л. Козименко, Л. Солонько, Ю. Шинкаренко, В. Фадєєва, М. Беррі, Ф. Вейкмана, О. Вудсайда, Ю. Бромлея, В. Лісового, О. Проценко, В. Малахова, А. Циганкова, Д. Гинева, П. Гуревича, П. Гнатенко, В. Павленко, А. Якимовича, С. Легеза, Л. Скворцова, Т. Воропай, Г. Фесенко, А. Маршак, І. Старовойтова, В. Ядова.

Як вважає Е. Еріксон, саме поняття ідентичності, ідентифікації (самоідентифікації) необхідні для пояснення зміни співвідношення суспільного та особистого, біологічного і соціального, нетипового і стандартного, «інакшості» і одноманітності, глобального і локального. Він підкреслював, що в наш час дослідження ідентичності стає таким же стратегічним завданням, яким свого часу була проблематика несвідомого [8].

Мета даної статті полягає у визначенні специфіки процесу соціокультурної ідентифікації в умовах трансформації сучасного суспільства.

Історія людини, як стверджує В. А. Ядов, у сучасному житті перестає сприйматися як загальноісторичний процес, а постає як соціально-історичний (конкретно-історичний) процес. Соціокультурний простір життя сучасної людини, як неодмінна умова її ідентифікації, набуває статусу багаторівневого простору. У процесі глобалізації очевидним стає злиття численних підсистем і сфер соціального життя, національних традицій і культур [9].

Саме такі суттєві трансформації соціальних процесів та інститутів спричиняють кризу ідентичності. Зросла соціальна мобільність, яка проявляється, зокрема, і в частій зміні соціальних ролей, різких переміщеннях в соціальному просторі. Якщо раніше людина була стурбована формуванням стійкої ідентичності, а також її підтримкою, то тепер, як наголошує З. Бауман, пріоритетною стає завдання уникнути скам'яніння ідентичності та не перетворитися в щось раз і назавжди фіксоване [7].

Перш ніж перейти до розгляду особливостей соціокультурної ідентифікації особистості, коротко зупинимося на існуючих в сучасному гуманітарному знанні визначеннях поняття «ідентифікація».

У широкому значенні ідентифікація особистості визначається як процес становлення, функціонування і розвитку ідентичності суб'єкта [7].

Ідентифікація охоплює динамічні, процесуальні аспекти формування ідентичності. Поняття «ідентифікація» було введено З. Фрейдом і активно використовувалося неопрейдистами (А. Фрейд, Д. Раппопорт). У психоаналітичній традиції ідентифікація трактується як центр, механізм, що забезпечує здатність Я до саморозвитку. Поняття «ідентифікації» широко використовується в соціології, соціальної психології, соціальної філософії (Ч. Кулі, Дж. Г. Мід, Т. Парсонс); тут ідентифікація розглядається як найважливіший механізм соціалізації, що складається в прийнятті індивідом соціальних ролей, засвоєнні соціокультурних зразків і моделей поведінки [7].

Ідентифікація в найзагальнішому вигляді означає процес емоційного, національного, етнічного, культурного та іншого самоототожнення індивідів з іншою людиною, групою, зразком. На думку Бохан А. Е., у сучасному розумінні ідентифікація охоплює три пересічні області реальності.

По-перше, ідентифікація це процес об'єднання суб'єктом себе з іншим індивідом чи групою на підставі емоційного зв'язку, а також включення у свій внутрішній світ і прийняття як власні норм, цінностей, зразків; відкрите наслідування.

По-друге, ідентифікація це бачення суб'єктом іншої людини як продовження себе

самого, надання йому своїх рис, почуттів, бажань.

По-третє, ідентифікація це механізм постановки суб'єктом себе на місце іншого, що проявляється у вигляді занурення, перенесення індивідом себе на місце іншої людини і призводить до засвоєння її особистісних характеристик.

За об'єктами ідентифікації розрізняють наступні форми ідентифікації:

- персональна пряме ототожнення індивідом себе з реальною чи вигаданою особою (я товстий, я козеріг, я москвич тощо);
- соціальна зарахування себе до певної номінальної соціальної групи;
- загальнолюдська включення себе до реальним соціальним спільнотам, переважно заснованих на спільній реальній діяльності (студентство, підприємці тощо).

Таким чином, ідентифікація розглядається як найважливіший механізм соціалізації, етнізації і виховання особистості, який проявляється у прийнятті індивідом певної соціальної ролі, в усвідомленні ним власної групової приналежності тощо. Як вважає І. І. Старовойтова, особливо зростає увага до методу ідентифікації у філософії та суспільних науках у зв'язку з переходом від тоталітаризму до суб'єктного суспільства, зростанням різноманітності й динамічності у соціальній і політичній структурах [5].

Будь-яка особистість являє собою продукт розвитку культури й виступає стосовно культури одночасно в декількох якостях: як продукт культури; як споживач культури; як виробник культури; як транслятор культури. На всіх етапах життєвого шляху особистості іманентно властиві соціальні характеристики. Відповідаючи на запитання «Хто Я?», люди починають із того, що відносять себе до якихось формальних або неформальних груп у суспільстві, указують свою стать, вік, професію, і лише після цього перераховують властивості свого характеру, індивідуальні здатності. Схильність описувати себе в соціальних термінах, кожний з яких вказує приналежність до певного «Ми», підсилюється в процесі формування й розвитку особистості [2].

Можливість вибору будь-яких культурних зразків на будь-який проміжок часу, сумніви в автентичності культурних традицій внаслідок їх підлаштування до інтересів маси ускладнюють ідентифікаційний процес. Залучення індивіда в безліч пересічних і конкуруючих один з одним способів поведінки призводить до розщеплення ідентичності, окремі рівні якої можуть суперечити один одному.

В основі припущень сучасних теоретиків постмодерністів (Ж. Бодріяр) про зникнення ідентичності як такої, лежить теза про кризу

соціальності. Як зазначає Г. С. Кнабе сучасне суспільство можна уявити або у вигляді абстрактної спільності, в якій кожен індивід дотримується різноманітних норм поведінки і не відчуває відповідальності перед групою (масою), або у вигляді сукупності дезінтегрованих мікрогруп. І в тому, і в іншому випадку ідентифікація ускладнена. Проте криза соціальності не сприяє розвитку індивідуальності, тому що остання може сформуватися і реалізуватися тільки в стійкій групі [3].

Теоретична розробка проблеми ідентифікації особистості успішно ведеться в різних областях гуманітарного знання. У соціально-філософських, соціологічних, культурологічних, психологічних дослідженнях накопичено солідний потенціал різноманітних теоретичних підходів до проблеми взаємозв'язку та співвідношення особистості і суспільства, який також може бути використаний для поглиблення наукового уявлення про сутність соціокультурної ідентифікації.

Особливості соціокультурного динамізму сучасності надають своєрідність процесам ідентифікації. Ситуація постмодерну породжує розрив з традиційною культурою, стилем і способом життя. Функції соціалізації в значній мірі переходять від родини до інформаційних засобів та інститутів масової культури. Дослідження проблеми соціокультурної ідентичності в цих умовах набуває не тільки теоретичної, а й практичної значимості.

Процес соціокультурної ідентифікації слід інтерпретувати як складний багатогранний процес, де основу складають цінності соціокультурного простору. І тому ідентифікацію, як вважає Бохан А. Е., можна розглянути з різних сторін з урахуванням соціальних і культурних чинників.

По-перше, якщо говорити про ототожнення ціннісних установок і уявлень індивіда з орієнтирами певних соціокультурних груп, то соціальна і культурна ідентифікація це процес свідомого засвоєння культурних цінностей різних соціальних груп і спільностей.

По-друге, якщо говорити про критерії індивідуального вибору ціннісних установок соціальних спільнот, то ідентифікаційний процес, це духовне визначення себе щодо соціальної групи.

По-третє, якщо давати оцінку грані духовного і морального визначення особистості в спільності, то соціокультурна ідентифікація виступає як процес входження до складу певної соціальної групи з елементом усвідомлення і прийняття своєї духовної приналежності до цієї групи.

Аналіз взаємозв'язку культури і соціальних відносин дозволяє зробити висновки, що важливим елементом механізму процесу сус-

пільного відтворення виступає соціокультурна ідентичність соціуму. Вона являє собою складну структуровану систему, яка охоплює цінності культури всього соціокультурного простору, засвоєння і відтворення яких індивідами і соціальними групами в процесі їх соціально-професійної діяльності забезпечує ідентичність суспільства самому собі. І оскільки ці цінності реалізуються і відтворюються через діяльність соціальних груп і окремих індивідів, що здійснюють їх освоєння і відтворення в процесі різноманітних форм соціальної практики, то ми можемо виділити в суспільстві три рівня соціокультурної ідентифікації.

Макро(системний)-рівень соціокультурна ідентифікація соціуму в цілому, що характеризується спільністю у представників даного соціуму світоглядних орієнтацій, життєвих установок, цілей та ідеалів.

Мезо-рівень соціокультурна ідентифікація окремих соціальних спільностей (соціально-професійних груп), що характеризуються спільністю їх поглядів на виконання в рамках цих груп різних видів соціальної діяльності.

Мікро-рівень соціокультурна ідентифікація особистості, яка інтегрує в процесі її формування і реалізації мезо- і системного рівнів. Це процес, що визначається її вибором з приводу входження в ті соціальні спільності, в умовах яких вона може реалізувати свої прагнення у виконанні «вільної свідомої діяльності», яка становить, на думку Маркса, сутність людини як розумної істоти [6].

Ґрунтуючись на тому, що сучасний індивід живе, як правило, в багатокультурному соціальному просторі, його слід розглядати як людину, що має бути готовою до міжкультурної взаємодії. Використання полікультурного підходу до соціальної ідентифікації дає можливість стверджувати, що ідентифікація це усвідомлення, прийняття та переживання своєї культурної приналежності до різних соціальних спільнот з різними характеристиками етнонаціональними, професійними, територіальними, політичними, релігійними, соціально-класовими, цивільними тощо.

Між тим в умовах соціокультурної нестабільності відбувається перелом існуючої соціальної системи, що призводить до втрати стійкої ідентичності та гальмування процесу ідентифікації. При цьому починається пошук більш стабільних соціальних спільнот і груп, приналежність до яких допомогла б упорядкувати і відновити цілісність соціальних систем і культурних норм. У період нестабільності, такими соціальними групами стають найчастіше такі спільноти як сім'я і етнос, нація.

На думку Фоминої Т. А., соціокультурна ідентифікація особистості являє собою двосторонній процес становлення, функціонування

і розвитку соціальної ідентичності індивіда, що поєднує акти зовнішньої ідентифікації та самоідентифікації особистості. Відповідно до цього соціокультурна ідентичність це особистісна характеристика, що позначає стан особистої самототожності індивіда, що є результатом присвоєння їм Я- і Ми-образів певної соціальної позиції, які відображають комплекс відповідних соціально значущих ознак, легітимованих соціумом (почуття приналежності, ціннісно-нормативний комплекс, специфічні практики, життєві форми і стиль) [7].

Динаміка соціокультурної ідентифікації особистості в сучасній Україні пов'язана із змінами соціального контексту. У періоди загострення суспільно-політичної ситуації соціально-групова ідентифікація переживає спад, але в міру стабілізації має тенденцію до відновлення. Загальносоціальна криза інтенсифікує соціокультурну ідентифікацію особистості з повсякденним найближчим оточенням і суттєво послаблює вплив великих соціальних спільнот, які пов'язані з політикою. У той же час соціокультурна ідентифікація особистості, яка є одним з найважливіших засобів соціально-психологічної стабільності сучасного українського суспільства, характеризується суперечливістю та неоднорідністю, оскільки в ній поєднуються етнічні особливості української ментальності та риси радянського минулого, а також нові риси характерні для ринкової дійсності сьогодення. Різноманітність ціннісних орієнтирів як соціокультурної основи сучасної ідентифікації веде до виникнення в особистості українця відчуття соціально-психологічної нестабільності і небажання ототожнювати себе з нестійкими великими соціальними групами (такими, наприклад, як політичні партії) і усвідомлення необхідності ідентифікуватися з такими міжпоколінними спільнотами як сім'я та етнос.

Соціокультурний ідентифікаційний процес слід інтерпретувати як складний процес ототожнення ціннісних установок і уявлень особистості з ціннісними установками та орієнтирами певних соціальних груп, які особистістю сприймаються як найбільш важливі та престижні спільності, це процес осмислення своєї духовно-моральної приналежності до якоїсь групи, що дозволяє особистості усвідомити свою емоційно-психологічну та соціально-ціннісну значимість як члена цієї групи. Його можна представити як культурне самовизначення особистості, в ході якого формується стійка прихильність людини до певної соціокультурної системи, що утворює зміст «соціальної пам'яті» з групою [4].

Грунтуючись на твердженні, що сучасна людина живе, як правило, в полікультурному суспільстві, її слід розглядати як мультикульту-

турну людину. Така соціокультурна ситуація дозволяє особистості органічно поєднувати різні ракурси сприйняття світу і опанувати багатство різних культур без шкоди для цінностей власної культури.

До найбільш значущих ознак соціокультурних ідентифікаційних процесів сучасності можна віднести: змістовні зміни громадянської ідентифікації; посилення ролі ідентифікації особистості з повсякденним найближчим соціальним оточенням (сім'я, близькі, люди своєї вікової когорти, товариші по роботі); зростання етнонаціонального аспекту під час становлення культурної компетентності громадян, посилення ролі особистісного в етнічній ідентифікації, наприклад, «я українець, тому, що я себе таким відчуваю»; звуження національно-державних рамок ідентифікації: «українське» (або «російське») витісняє «радянське», зростання цінностей приватного і забезпеченого життя, що стало суспільносприятливим.

В умовах тотального руйнування або зсуву соціокультурних зв'язків, криза ідентичності не сприймається а ні суспільством, а ні індивідом як щось аномальне. Це дозволяє знайти новий спосіб існування, що створює новий простір соціальної взаємодії. Настає етап пристосування особистості до кризи соціокультурної ідентичності, внаслідок чого розвиваються маргінальні якості або здатність до соціальної мімікрії, набуття того вигляду, який є найбільш бажаним і ефективним у цій ситуації [4].

Підсумовуючи вище сказане, можна дійти висновку, що соціокультурна ідентифікація особистості в умовах трансформації сучасного суспільства в Україні характеризується суперечливістю, неоднозначністю і найголовніше незавершеністю. В умовах зростання динамізму громадського життя і різноманіття культурно-історичного простору соціокультурна ідентифікація особистості піддається трансформації.

Соціокультурна ідентифікація сьогодення прийняла форму нерозв'язного протиріччя. З одного боку, вона є «вічно присутнім і вічно актуальним фоном суспільного та історичного буття», що не може зникнути. З іншого боку, відбувається розмивання соціокультурної основи ідентифікації, тобто руйнування її суспільних передумов, а значить, і її самої.

Процес соціокультурної трансформації в сучасному полікультурному просторі руйнує або значно деформує основні ідентичності, які склалися в суспільстві. Таким чином, соціокультурна ідентичність залишається важливою характеристикою не тільки окремого індивіда, але і всієї соціальної спільності. Адже саме приналежність до певної соціальної спільності і типу культури надає людям впевненість, формує почуття безпеки та соціальної захищено-

сті. Стійка соціокультурна ідентичність та процес її становлення (тобто соціокультурна ідентифікація) є важливими чинниками, що мають безпосередній вплив на соціальний розвиток країни, тому подальше дослідження специфіки

процесу соціокультурної ідентифікації в умовах трансформації сучасного українського суспільства набуває все більшої значимості і потребує детальнішого розгляду.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Бауман З.* Глобализация. Последствия для человека и общества / З. Бауман . – М. : Весь мир, 2004. – С. 68.
2. *Гнатенко П. І.* Ідентичність: філософський та психологічний аналіз / П. І. Гнатенко – К.: Арт-Пресс, 1999. – 466 с.
3. *Кнабе Г. С.* Жажда тождества: культурно-антропологическая идентификация / Г.С. Кнабе // Вчера. Сегодня. Завтра. – М. : Вече, 2003. – 60 с.
4. *Миранович В. Н.* Социокультурная идентификация личности: социологический анализ: автореф. дис. на получение науч. степени канд. социол. наук.: спец. 22.00.06 / В. Н. Миранович. – Ставрополь, 2004. – 19с.
5. *Старовойтова І. І.* Ідентифікація як метод наукового пізнання / І. І. Старовойтова // Мультиверсум. Філософський альманах. – Вип. 1. – К.: СтилоС, 1998. – С. 192-202.
6. *Фаресова А. Р.* Социокультурная идентификация технического специалиста в современном обществе: автореф. дис. на получение науч. степени канд. филос. наук.: спец. 09.00.11 / А. Р. Фаресова. – Уфа, 2009. – 150 с.
7. *Фомина Т. А.* Социокультурная самоидентификация современного российского студенчества: региональный аспект: дис. на соискание науч. степени канд. социол. наук.: спец. 22.00.06 / Т. А. Фомина. – Ставрополь, 2007. – 143 с.
8. *Эриксон Э.* Детство и общество / Э. Эриксон. – СПб.: ЗАО ИТД «Летний сад», 2000. – 416 с.
9. *Ядов В. А.* Социальные и социально-психологические механизмы формирования социальной идентичности / В. А. Ядов // Мир России. – 1995. – № 3, 4. – С. 89.

Стаття надійшла до редакції 15.11.2011 р.